

הרב כרמיאל כהן

דין קטנים ונשים במצוות שקלים

עיון על פי ביאור התורה לרלב"ג

א. פתיחה

ב. מצוות מחצית השקל מבין עשרים שנה ומעלה - דעת רבי עובדיה מברטנורא וספר החינוך

ג. מצוות מחצית השקל מגיל מצוות - דעת הירושלמי, הרמב"ם והרמב"ן

ד. תמיהת בעל משנת אליהו

ה. ביאורו של הרלב"ג הנמלט מן התמיהה

ו. דין נשים במצוות שקלים

א. פתיחה

כתוב בתורה בתחילת פרשו

וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר. כִּי תִשָּׂא אֶת רֹאשׁ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לִפְקֻדֵיהֶם וַנִּתְּנוּ אִישׁ כֶּסֶף נִפְשׁוֹ לַה' בְּפִקְדֹן אֹתָם וְלֹא יִהְיֶה כְּהֶם נֹגֵף בְּפִקְדֹן אֹתָם. זֶה יִתְּנוּ כָּל הָעֵבֶר עַל הַפְּקֻדִים מִחֻצֵי הַשָּׂקָל בְּשָׂקָל הַקֹּדֶשׁ עֶשְׂרִים גֵּרָה הַשָּׂקָל מִחֻצֵי הַשָּׂקָל תְּרוּמָה לַה'. כָּל הָעֵבֶר עַל הַפְּקֻדִים מִבְּנֵי עֶשְׂרִים שָׁנָה וְעַד שֵׁשׁ יָמִים תְּרוּמַת ה'. הָעֶשְׂרִים לֹא יִרְכָּה וְהַדָּל לֹא יִמְעִיט מִמִּחֻצֵי הַשָּׂקָל לְתַת אֶת תְּרוּמַת ה' לְכַפֵּר עַל נַפְשֹׁתֵיכֶם. וְלִקְחֶתָּ אֶת כֶּסֶף הַכֹּפָרִים מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְנָתַתָּ אֹתוֹ עַל עֲבֹדַת אֹהֶל מוֹעֵד וְהָיָה לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל לְזָכְרוֹן לִפְנֵי ה' לְכַפֵּר עַל נַפְשֹׁתֵיכֶם (שמות ל', יא-טז).

הגיל המינימלי כדי להתחייב ב"תרומת ה'" הוא עשרים שנה.

דין הקטנים מופיע במשנה:

בחמשה עשר בו (=באדר) שולחנות היו יושבין במדינה. בעשרים וחמשה ישבו במקדש. משישבו במקדש התחילו למשכן. את מי ממשכנין? לויים וישראלים, גרים

מעלין בקודש יג - אדר ה' תשס"ז

ועבדים משוחררים, אבל לא נשים ועבדים וקטנים. כל קטן שהתחיל אביו לשקול על ידו שוב אינו פוסק. ואין ממשכנין את הכהנים מפני דרכי שלום (שקלים פ"א מ"ג).

וכך פסק הרמב"ם:

הכל חייבין ליתן מחצית השקל כהנים לויים וישראלים וגרים ועבדים משוחררים, אבל לא נשים ולא עבדים ולא קטנים, ואם נתנו מקבלין מהם, אבל הגוים שנתנו מחצית השקל אין מקבלין מהם. קטן שהתחיל אביו ליתן עליו מחצית השקל שוב אינו פוסק אלא נותן עליו בכל שנה ושנה עד שיגדיל ויתן על עצמו (הלכות שקלים פ"א ה"ז).

אמנם לא מצויין גילו של הקטן, אך לכאורה הכוונה לפחות מגיל מצוות. אולם בפסוקים מופיע כאמור גיל עשרים.

ב. מצוות מחצית השקל מבן עשרים שנה ומעלה - דעת רבי עובדיה מברטנורא וספר החינוך

אכן רבי עובדיה מברטנורא בפירושו למשנה פירש שכוונת המשנה לקטנים פחות מגיל עשרים:

וקטנים - אפילו הביא שתי שערות והוא פחות מבן עשרים.

וביאר התוספות יו"ט (בביאורו למשנה ד) את דעתו:

ס"ל דקמא (=הראשונה) מיירי באדנים ותנין (=השנייה) בקרבנות.

ונבאר דבריו:

חז"ל ביארו ששלוש תרומות אמורות בפרשה:

רבי חגי בשם רבי שמואל בר נחמן: שלש תרומות נאמרו בפרשה הזאת: תרומת אדנים ותרומת שקלים ותרומת המשכן. "דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה" - זו תרומת אדנים; "מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקחו את תרומתי" - זו תרומת שקלים; "וזאת התרומה אשר תקחו מאתם" - זו תרומת המשכן. תרומת המשכן למשכן, מה שירצו יעשו; תרומת שקלים לקרבן, מה שירצו יעשו כדי שתהא יד כולן שווה; תרומת אדנים לאדנים, "העשיר לא ירבה והדל לא ימעט". אמר רבי אבון: אף בפרשה הזאת נאמר בה שלש תרומות (ירושלמי שקלים פ"א ה"א).¹

1 וראה גם בבלי, מגילה כט ע"ב.

וכך כתב רש"י בביאורו לפסוק טו:

רמז להם כאן שלש תרומות, שנכתב כאן תרומת ה' שלוש פעמים. אחת תרומת אדנים, שמנאן כשהתחילו בנדבת המשכן ונתנו כל אחד ואחד מחצית השקל, ועלה למאת ככר, שנאמר (שמות ל"ח, כה) "וכסף פקודי העדה מאת ככר", ומהם נעשו האדנים, שנאמר (שם שם, כז) "ויהי מאת ככר הכסף" וגו'. והשנית אף היא על ידי מנין שמנאן, משהוקם המשכן - הוא המנין האמור בתחלת חומש הפקודים (במדבר א', א) "באחד לחדש השני בשנה השנית", ונתנו כל אחד מחצית השקל, והן לקנות מהן קרבנות צבור של כל שנה ושנה; והושוו בהם עניים ועשירים, ועל אותה תרומה נאמר "לכפר על נפשותיכם", שהקרבנות לכפרה הם באים. והשלישית היא תרומת המשכן, כמו שנאמר (שמות ל"ה, כד) "כל מרים תרומת כסף ונחשת"; ולא היתה יד כולם שוה בה, אלא איש איש מה שנדבו לכו.

שלוש פעמים מופיע הביטוי "תרומת ה'" בפסוקים שציטטנו לעיל, ומכאן למדו על קיומן של שלוש תרומות: תרומת אדנים - מחצית השקל שנתנו ישראל בתחילת הקמת המשכן; מחצית שקל זו ניתנה כשמנו את העם. תרומת המשכן - באותה עת התנדבו ישראל למשכן איש כנדבת ליבו. תרומת קרבנות ציבור - מחצית השקל שנתנו ישראל לאחר הקמת המשכן; מחצית שקל זו גם היא ניתנה כשמנו את העם.²

המצווה לדורות היא כמובן רק התרומה לקרבנות הציבור.

כלומר - מבאר התוספות י"ט - לדעת רבי עובדיה מברטנורא פסוק יג ("זה יתנו כל העבר על הפקדים מחצית השקל בשקל הקדש עשרים גרה השקל מחצית השקל תרומה לה") עוסק בתרומת האדנים; ואילו פסוק יד ("כל העבר על הפקדים מבן עשרים שנה ומעלה יתן תרומת ה'") עוסק בתרומת הקרבנות, וכיון שבפסוק יד מפורש "מבן עשרים שנה ומעלה" מבואר שתרומת הקרבנות שהיא המצווה לדורות היא דווקא מגיל זה.

וכן כתוב גם בספר החינוך:

² על הצורך בשני מניינים בהפרש של חודשים אחדים, ועל הזהות במניין, עמדו הפרשנים ולא נאריך בזה. ראה רש"י (פסוק טז על פי במדבר רבה פרשה א, י) ורמב"ן (פסוק יב). מיוחדת היא דעתו של ר"י בכור שור (שמות לח, כה; במדבר א, א) הסבור שהיה מניין אחד בלבד, והוא הכתוב בתחילת פרשת במדבר. ראה גם תורה שלמה לפרשת פקודי, פרק לח אות נ. מן החדשים ראה: מ"ד קאסטו, פירוש על ספר שמות, ירושלים, תשמ"ח, עמ' 328-329.

מצות נתינת מחצית השקל בשנה - שיתן כל אחד מישראל מבין עשרים שנה ומעלה, בין עני בין עשיר, מחצית השקל שהוא משקל עשרה גרה כסף בכל שנה ליד הכהנים, שנאמר (שמות ל', יג): "זה יתנו כל העובר על הפקודים" (מצווה ק"ה)³.

ג. מצוות מחצית השקל מגיל מצוות - דעת הירושלמי, וכן הרמב"ם והרמב"ן

אבל בירושלמי כתוב:⁴

"בחמשה עשר בו" כול'. הא לתבוע תובעין. **הדא דתימ' בשהביא שתי שערות. אבל אם לא הביא שתי שערות לא בדא.** ולמשכן אין ממשכנין עד שיביא שתי שערות.⁵ כיני מתנית'. אין ממשכנין את הכהנים מפני דרך הכבוד (שקלים פ"א ה"ג).

נמצאנו למדים מהירושלמי, שחיוב הבאת שקלים חל עם הבאת שתי שערות - זמן המקביל (פחות או יותר) לגיל מצוות.

וכך כתב הרמב"ם בפירושו למשנה הנ"ל:

וקטן שלא הביא שתי שערות אין ממשכנין אותו אלא מניחין אותו אם שקל מקבלין ממנו, אמרו אין ממשכנין עד שיביא שתי שערות.

וכך כתב הרמב"ן בפירושו לתורה (סוף פסוק יב):

השקלים לקרבנות אינם מבין עשרים שנה ומעלה, אלא משהביא שתי שערות חייב לשקול... אבל צוה הכתוב שיביאו למלאכת המשכן תרומת חצי השקל לכל העובר על הפקודים מבין עשרים שנה ומעלה, ורמז "העשיר לא ירבה והדל לא ימעוט ממחצית השקל לכפר על נפשותיכם" (פסוק טו), שכל הצריך כפרה שהגיע לכלל חיוב המצות יביא מחצית השקל אחר לקרבנות.

הרמב"ן מבאר שחיוב מחצית השקל הוא מזמן הבאת שתי שערות ולא מגיל עשרים שנה. רמז הוא מוצא לכך בביטוי "לכפר על נפשותיכם" - מגיל מצוות זקוק האדם לכפרה ולכן הוא מתחייב במחצית השקל.

ומה בדבר הגיל המפורש בכתוב - עשרים שנה ומעלה? גיל זה אינו משמעותי למצוות הבאת מחצית השקל בכל שנה, אלא רק למחצית השקל שהביאו ישראל במדבר.

3 מהדורת רח"ד שעוועל.

4 על פי כתב יד ליידן (כפי שמופיע בהוצאת האקדמיה ללשון העברית, ירושלים, תשס"א).

5 גירסת הגר"א היא "ולמשכן אין ממשכנין עד שיהא בן עשרים"; וראה הגהות הגר"א מה שכתב בטעם גירסתו. בכל אופן גירסת הגר"א היא שעומדת ברקע דברי המשנת אליהו שנצטט להלן.

יוצא אפוא, שההגבלה "מבן עשרים שנה ומעלה" לא נאמרה על התרומה לקרבנות הציבור, וממילא אין לה ביטוי הלכתי לדורות; והחיוב במצנת מחצית השקל לדורות הוא ככל המצוות שחיובן מגיל מצוות.⁶

מסקנת הדברים, בלשונו של התוספות יום טוב, היא:

קרא תניין בתרומת אדנים וקרא קמא דלא כתיב ביה מבן כ' מיירי בתרומת הקרבנות.

כלומר, פסוק יג ("זה יתנו כל העבר על הפקדים מחצית השקל בשקל הקדש עשרים גרה השקל מחצית השקל תרומה לה'") עוסק בתרומת הקרבנות, ואילו פסוק יד ("כל העבר על הפקדים מבן עשרים שנה ומעלה יתן תרומת ה'") עוסק בתרומת האדנים; ומכך שבפסוק יג לא כתובה הגבלת גיל, מבואר שתרומת הקרבנות שהיא המצווה לדורות, אינה דווקא מגיל עשרים.

ד. תמיהת בעל משנת אליהו

אולם כבר תמה על כך בעל משנת אליהו (תלמיד הגר"א רבי ישראל משקלאב) בביאורו לירושלמי שקלים:

ומ"ש ולפ"ז קרא תניין בתרומת אדנים וקרא קמא דלא כתיב מבן כ' איירי בתרומת הקרבנות תמוה, וליטעמיה וכי בשביל דדריש גמ' ורמיז' ג' תרומות בפ' שקלים כמ"ש אף בפ' זו נאמרו ג' תרומות כו', נעקור למקרא המפורש גבי שקלים מבן עשרים דכל ההיא פרשתא פ' שקלים היא ונוקים על אדנים לחוד ולמימר דשקלים א"צ בן כ' ? ההיא דרשתא ל"ק בגמ' אלא אגב שהזכיר לעיל מינה ג' תרומות וגם אסמכתא בעלמא הוא אבל עיקר דינא בשקלים הוא.

רבי ישראל משקלאב רואה בפרשת שקלים פרשה אחידה מבחינת הנושא ומבחינת ההלכות המפורטות בה (שהרי אין סיבה הנובעת מן הפסוקים עצמם לחלק אותה), והלימוד ששלוש תרומות נאמרו בפרשה הוא אסמכתא בלבד. מטרתה של אסמכתא היא למצוא בדרך רמז עניינים נוספים שאינם כתובים במפורש, אך אין בכוחה של אסמכתא לעקור מקרא מפורש, שדין שקלים הוא מבן עשרים שנה ומעלה. כל חלוקת הפסוקים שתוארה לעיל (פסוק זה נאמר בתרומה זו, ופסוק זה נאמר בתרומה אחרת) נראית בעיניו שרירותית לחלוטין, ויתירה מזו: היא אינה תואמת למטרתה של האסמכתא שכתבו חז"ל.

⁶ יש לציין שהתוספות יר"ט כתב שיתכן שרבי עובדיה מברטנורא הבין הפוך "משום דתרומת אדנים קדמה בזמן לתרומת הקרבנות".

ה. ביאורו של הרלב"ג הנמלט מן התמיהה

אולם הרלב"ג, שביאר על פי פשוטו של מקרא נמלט מהבעיות הנ"ל. דרך זו של ביאור על פי מילים חוזרות המלמדות על שלושה נושאים שונים היא דרך דרש מובהקת המתעלמת מהקשר הפסוקים ואין זו דרכו של הרלב"ג.⁷

כך כתב הרלב"ג:⁸

וראוי שתדע שזאת המצוה - רוצה לומר שיתנו מחצית השקל כשימנה אותם - לא היתה אלא לפי שעה, וזה הוא אומרו "כי תשא את ראש בני ישראל" וגו'.

ובביאורו לפסוק טו כתב:⁹

העשיר לא ירבה והרל לא ימעט - כבר ביארנו שזאת המצוה לא היתה אלא לפי שעה, ולזה לא ימנו הלאוין הנופלים בה במספר המצוות.¹⁰

7 אין כאן המקום לדון בדרכו של הרלב"ג באופן כולל, ונסתפק בציטוט מדבריו בהקדמה לביאור התורה (עמ' 5): "והנה בבאָרנו המצוות והשורשים אשר מהם יצאו כל דיניהם אשר התבארו בחכמה התלמודית, לא יהיה מנהגנו בכל המקומות לסמוך אותם השורשים אל המקומות אשר סמכו אותם חכמי התלמוד באחת משלש עשרה מידות לפי מנהגם. וזה, שהם סמכו אלו הדברים האמיתיים המקובלים להם במצוות התורה לפסוקים ההם, להיותם כדמות רמז ואסמכתא לדברים ההם, לא שיהיה דעתם שיהיה מוצא אלו הדינים מאלו המקומות. כי כבר יוכל האדם להפך כל דיני התורה בכמו אלו ההיקשים, עד שאפשר בהם לטהר את השרץ כמו שזכרו ז"ל (עירובין יג ע"ב). אבל נסמוך אותם אל פשוטי הפסוקים אשר אפשר שיצאו הדינים האלו מהם, כי בזה תתישב הנפש יותר. ואין בזה יציאה מדרכי רבותינו ז"ל, כי הם לא כיונו כמו שאמרנו שיהיה על כל פנים מוצא הדינים ההם מהמקומות אשר סמכו אותם להם, אבל הם אצלם מקובלים איש מפי איש עד משה רבינו עליו השלום, וביקשו להם רמז מהכתוב, כמו שזכר הרב המורה בספר המצוות (השורש השני) ובפירוש המשנה". וראה לעת עתה מאמרי: "לדרכו של הרלב"ג בביאורו לתורה, חשיפת מקורות בפשט המקרא להלכות מקובלות", צהר יד (אביב התשס"ג), עמ' 169-175; "שני עניינים בביאור הרלב"ג לתורה", מעליות כד (סיון התשס"ד), עמ' 168 הערה 7; "כפל משמעות בלשון המקרא כמקור להלכה, עיון פרשני-הלכתי בביאור הרלב"ג לתורה", מעליות כו (אדר התשס"ו), עמ' 112-121; ועוד. ועוד חזון למועד בע"ה.

8 פרשת כי תשא, חלק א, בביאור ל, יב - עמ' 367. [ההפניות והציטוטים מביאור הרלב"ג הם על פי מהדורת ברוך ברנר וכרמיאל כהן, שמות ב, מעלה אדומים, התשס"א].

9 שם עמ' 368.

10 "אין ראוי למנות מצוות שאינן נוהגות לדורות" (ספר המצוות להרמב"ם, השורש השלישי). וראה רמב"ן כאן, ותורה שלמה אות פא.

לדעת הרלב"ג פסוקים אלו (יב-טו) עוסקים במחצית השקל שנתנו ישראל בתחילת הקמת המשכן ושימשו הן למניינם והן לאדנים וכדומה. נוסף על תשלום אחיד זה התנדבו ישראל איש כנדבת ליבו אך נדבה זו אינה עניינה של פרשתנו.

בפסוק טז מדובר על ענין חדש:¹¹

ולקחת את כסף הקפנים - ראוי שתדע שזה הפסוק הוא מְדַבֵּר מתרומה אחרת זולת התרומה שקדם זְכָרָה בזאת הפרשה. וזה, שהתרומה הקודמת לא ניתנה על עבודת אהל מועד, אבל נעשו ממנה האדנים ושאר הדברים שנזכרו בפרשת אלה פקודי. ועוד, שאם היה הדבר כן היה אומרו "לכפר על נפשתיכם" בזה הפסוק כפל ומותר. ולזה הוא מבואר שזה הענין הוא מדבר מתרומה אחרת יעשו ממנה התמידין וכל קרבנות ציבור, כי זה חובה על ישראל לעשותו, ויתחייב שיהיה שם כסף משותף יעשו ממנו כל אלו העניינים אשר חיובם על כלל ישראל. ולפי שעבודת אהל מועד תשוב בסיבוב בכל שנה ושנה, הנה ראוי שיוקח כסף הכיפורים הזה בכל שנה... ולפי שכבר נאמר בזה הפסוק "לכפר על נפשתיכם" כמו שנאמר זה בתרומה הקודמת (פסוק טו), וכבר נתבאר כי הכפרה ההיא תהיה מחצית השקל, הנה זה הכסף גם כן יהיה מחצית השקל לכל אחד ואחד.

פסוק טז בלבד מבאר את המצווה הנוהגת גם לדורות. שתי ראיות כותב הרלב"ג לחלוקה זו:

א. בפסוק טז מבואר שהכסף ניתן ל"עבדת אהל מועד", וזאת לא ניתן לומר על תרומת האדנים אלא על הקרבנות הקרבים בכל שנה.

ב. הביטוי "לכפר על נפשתיכם" נכתב בפסוק טו, ולכן חזרתו בפסוק טז היא מיותרת אלא אם כן עוסק פסוק טז בענין אחר.

לוא הנ"ל היה צריך לומר בדרך הפשט שכל הקטע עוסק באותו עניין.

סכום התרומה לדורות מתבאר לדעת הרלב"ג מהביטוי החוזר "לכפר על נפשתיכם". בענין תרומת האדנים מבואר שהכפרה על הנפש היא במחצית השקל ולכן גם בתרומת הקרבנות הכפרה על הנפש תהיה במחצית השקל.

לאור דעתו זו של הרלב"ג מבואר מה שכתב בחלק התועלות:¹²

11 שם עמ' 370-369.

12 שם עמ' 432-431.

התועלת השני הוא במצוות והוא מה שצוה לבני ישראל לתת מחצית השקל בכל שנה לעבודת אהל מועד, והם הדברים הבאים שם משל ציבור - כמו התמידין והמוספין והקטורת והעלאת הנרות ועצי המערכה ובגדי כהונה ומה שינהג מנהגם. והנה התועלת בזאת המצוה הוא להמציא מה שְׁתַּעֲשֶׂה בו עבודת אהל מועד תמיד¹³...

השורש הראשון הוא שהכל חייבין במחצית השקל, ואפילו כהנים ולוים, שנאמר: 'ולקחת את כסף הכפרים מאת בני ישראל', והנה שבט לוי הוא מבני ישראל. ומזה המקום יתבאר שאין זאת המצוה נוהגת בנשים, כי אינם מבני ישראל; ואינה נוהגת גם כן בעבדים, כי אינם מבני ישראל; **ולא בקטנים, כי אינם בני מצוות.**

נמצאנו למדים שדווקא ביאורו של הרלב"ג על דרך הפשט (ולא דרכם של חז"ל, ששלוש תרומות אמורות בפרשה), הוא אשר מבאר בצורה ברורה יותר את דין הקטנים במצנת שקלים.

ו. דין נשים במצנות שקלים

פטור נשים ממצנת שקלים מופיע במשנה שציטטנו לעיל בסמוך לדין קטנים, וכך פסק הרמב"ם שציטטנו לעיל.

אולם בספר המצוות, הרמב"ם הוסיף מקור מפסוקים:

והמצוה האחת ושבעים ומאה הוא הצווי שנצטוינו ליתן מחצית השקל בכל שנה, והוא אמרו יתעלה "ונתנו איש כפר נפשו", ואמר "זה יתנו". **וברור הוא שאין הנשים חייבות במצוה זו, לפי שהכתוב "כל העובר על הפקודים" (עשה קעא).**

לאור דברי הרלב"ג שציטטנו לעיל, שפסוק טז בלבד הוא אשר עוסק במצנת מחצית השקל הנוהגת לדורות, ברור שאין המקור שהביא הרמב"ם יכול להתקבל על דעתו.¹⁴

¹³ בביאורו לדה"ב בתועלת השלושה עשר שבסוף הספר, כתב הרלב"ג: "להודיע שישראל חויבו לתת כל אחד מהם מחצית השקל בכל שנה על עבודת אהל מועד. ולזה סיפר (דה"ב כ"ד, ט) שנתנו קול ביהודה ובירושלים להביא לה' משאת משה עבד האלהים; ולזאת הסיבה גם כן זכר בספר עזרא שהעמידו עליהם מצוות לתת שלישית השקל בכל שנה, כמו שביארנו שם (נחמיה י', לג). **ואולם הוצרכנו לבאר זה מאלו המקומות, כי לשון דברי התורה בזה בפרשת כי תשא הוא עמוק מאד.**"

¹⁴ בענין דעתו של הרמב"ם, ראה מה שכתב ר"י קאפח בהערותיו לספר המצוות, וכן בתחילת הלכות שקלים במהדורתו. לדעתו, דברי הרמב"ם בספר המצוות הם על פי מה שסבר תחילה שכהנים פטורים (כדעת בן בוכרי), והפסוק "כל העובר על הפקודים" מתפרש "כל דעבר על פקודיא" למעוטי כהנים וכן נשים. אך לבסוף סבר שכהנים חייבים (כדעת רבן יוחנן בן זכאי),

כך כותב הרלב"ג בביאורו לפסוק טז:¹⁵

וראוי שתדע כי הכהנים והלויים הם נכללים בבני ישראל ולזה יתחייבו בשקלים ואולם הנשים פטורות, שנאמר "בני ישראל" - ולא בנות ישראל.

בפסוק טז נאמר: "ולקחת את כסף הכפרים מאת בני ישראל ונתת אתו על עבדת אהל מועד והיה לבני ישראל לזכרון לפני ה' לכפר על נפשתיכם". מהביטוי "בני ישראל" לומד הרלב"ג שמצנת שקלים נוהגת רק לגבי "בני ישראל" וממילא יצאו נשים וכן גויים ועבדים.¹⁶

והפסוק הנ"ל מתפרש "כל דעבר בימא", עיין שם. וראה גם בספר המצוות, מהדורת ר"ח העליר, עמ' עח הערה 3.

15 עמ' 370.

16 אמנם ברביד הזהב לרבי דב בער מוילנא כתב: "איש כפר נפשו שנינו פ"א דמס' שקלים איש ולא אשה, ורלב"ג שכח המשנה". אבל כבר העיר הרב כשר בתורה שלמה אות נד: "בחנם השיג עליו כי הדרש איש ולא אשה לא מבואר כלל במשנה". ונראה ברור שרבי דב בער הקשה מן הזיכרון וזכר את המשנה עם פירוש ר"ע מברטנורא בחדא מחתא; כך כתב ר"ע מברטנורא בפירושו למשנה שקלים פ"א מ"ג: "אבל לא נשים - ונתנו איש כופר נפשו' כתיב, ולא אשה". (ר"ע מברטנורא נולד כמאה שנה לאחר פטירת הרלב"ג, אבל בכל אופן, לאור ביאורו של הרלב"ג, גם לימוד זה אינו יכול להתקבל על דעתו).